

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Мартин Димитров Димитров на тема: "Антиоксидантна активност на пчелни продукти и влиянието им върху подвижността на Tu1 ретротранспозон в дрожди *Saccharomyces cerevisiae*"
за присъждане на образователна и научна степен "доктор" по професионално направление 4.3. Биологични науки (Генетика)

Рецензент: доц. д-р Благовеста Тодорова Гочева,
Биологически факултет на СУ „Св. Климент Охридски”

1. Биографични данни на кандидата.

Мартин Димитров Димитров е роден през 1983 г. в София. Висшето си образование завършва през 2005 г. като бакалавър по молекулярна биология и през 2007 г. като магистър по генетика в Биологическия факултет на Софийския университет "Св. Кл. Охридски". В продължение на 3 години (2006 – 2009) е работил като младши експерт в Лаборатория по молекулярна екология към Института по криобиология и хранителни технологии в София. От 2009 г. е зачислен като редовен докторант в катедра "Генетика" в Биологическия факултет на СУ "Св. Кл. Охридски". Мартин Димитров е удостоен с грамота от Ръководството на Съюза на учените и организационният комитет на Международната научна конференция, проведена в Стара Загора през 2007 г., а през 2011 г. е получил награда за Млад Изобретател от Фондация Еврика.

Дисертационният труд на Мартин Димитров е посветен на един много интересен и актуален проблем: изследване на антиоксидантния и антиканцерогенен потенциал на три български пчелни продукта (мед, прополис и пчелно млечице) върху дрожди *Saccharomyces cerevisiae*. Известно е, че дрождите са подходяща моделна система за изучаване на сложни молекулярно-биологични процеси, протичащи в живите клетки. Сходството в структурата и функциите на някои дрождеви гени, хомоложни с човешките, прави възможно изучаването на механизмите за възникване на редица заболявания.

В дрожения геном има подвижни генетични елементи, обозначени като Tu ретротранспозони (Tu1 до Tu5). Те имат способност да се преместват от едно на друго място в генома, което може да доведе до геномни преустройства, подобни на тези при канцерогенезата. За сега най-добре изучен е Tu1 ретротранспозона.

Независимо, че спонтанната честота на Tu1 транспозицията е сравнително ниска, тя би могла да се провокира както от екзогенни стресови фактори - УВ-лъчи, химични вещества, замърсители от околната среда, продуциращи реактивни кислородни видове (РКВ), така и от ендогенни, възникващи в резултат на нормалния клетъчен метаболизъм. Нарушаването на баланса между произведените и обезвредени свободни радикали води до сериозни нарушения в биомолекулите, включително и в ДНК. Аеробните организми си изграждат различни защитни механизми, с цел предпазване на клетъчните компоненти от разрушителното действие на реактивните кислородни видове.

В последните 20 години интензивно се изследват антиоксиданти с различен произход, поради натрупването на безспорни доказателства за причинната връзка между оксидативния стрес и канцерогенезата. Увеличеният интерес към ролята на свободните радикали в патогенезата на болестни състояния при човека доведе до необходимостта от създаване на методи за адекватно измерване на антиоксидантната активност на различни природни продукти. Изискванията към подобни тестове са доста и независимо, че съобщенията в литературата и използването им в практиката са многобройни, нуждата от създаването на нови продължава да е актуална. Това е водещото в избора на целта в дисертацията на Мартин Димитров. За изследването на антиоксидантния и антиканцерогенен ефект на три пчелни продукта, докторантът прилага комплексен подход за разработване на тест при моделна система дрожди, с

който да се определи нивото на Tu1 транспозицията, индуцирана от 3 канцерогена: шествалентен хром (CrVI), метил-метан-сулфонат (MMS) и H₂O₂. Резултатите от тези изследвания ще помогнат за изясняване на механизма, по който антиоксидантът (пчелните продукти) неутрализира оксидативните радикали в живата клетка. Евентуалното създаване на принципно нов тест за определяне на биологичната активност на антиоксиданти ще представлява принос със значителна теоретико-практическа стойност и пряк ефект за човешкото здраве.

2. Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура

Дисертационният труд е с общ обем 153 стр. и съдържа 8 основни раздела, както следва: Въведение (3 стр.), Литературен обзор (48 стр.), Цел и задачи (1 стр.), Материали и методи (10 стр.), Резултати (51 стр.), Дискусия (11 стр.), Изводи (1 стр.), Приноси (1 стр.) и Литература (15 стр.). Резултатите от работата са представени в 19 таблици и 34 фигури. Разделите са добре структурирани и са спазени препоръчителните съотношения между тях.

3. Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата.

Списъкът на цитираната литература съдържа 282 заглавия, от които само едно на кирилица. Литературният обзор е целенасочен, изчерпателно подробен, логично структуриран и се базира на достатъчно количество литература, която докторантът е използвал много умело. Обзорът разкрива неговата широка теоретична подготовка, познаването на проблема, както и уменията за обобщаване и анализ на литературните данни. От цитираните изключително голям брой автори, над 64% са на съвременни публикации, считано от 2000-та година насам.

Обзорът включва няколко раздела, в които последователно се акцентира върху дрождите от вида *S. cerevisiae* и техния геном. Обърнато е специално внимание на подвижните генетични елементи - транспозоните. Разгледана е структурата на Tu1 елементите, жизнения цикъл, транспозицията и регулацията им. Специално място е отделено на образуването и разнообразието на свободните радикали, предизвикващи оксидативен стрес в *S. cerevisiae*. В обзора е представена информация за високо-, нискомолекулни и ензимни антиоксиданти, както и за защитните антиоксидантни механизми. Интересна информативност носи петият раздел, посветен на характеристиките и антиоксидантните свойства на трите пчелни продукта, обект на изследване от докторанта – прополис, пчелно млечице и пчелен мед. Предпоследният раздел е посветен на известните и използвани в практиката методи за изследване на антиоксидантната активност главно *in vitro* и е подчертана липсата на универсалност и приложимост в *in vivo* системи. Накрая е разгледан антитуморният потенциал на прополиса и основанието той да бъде включен като обект на настоящото изследване.

На база направения анализ в литературния обзор е изведена основната насоченост в дисертационната теза. Целта е ясно формулирана, както и логично произтичащите от нея шест задачи, поставени за решаване от докторанта.

4. Методичен подход.

В дисертационния труд са използвани микробиологични, молекулярни и молекулярно-генетични, биохимични и статистически методи.

Класическите микробиологични и молекулярно-генетични методи са приложени при определяне преживяемостта на дрождните клетки и получаването на мутанти с дихателна недостатъчност (rho-) чрез третиране с етидиев бромид. Наред с тях, докторантът е използвал няколко тест-системи за определяне плътността на клетъчната култура; количествен тест за определяне честотата на транспозиция на Tu1 чрез маркерен ген; биохимично определяне на антиоксидантната активност чрез Tu1 транспозиционен тест и измерване на количеството на супероксидните аниони в клетки на *S. cerevisiae*.

Избраният методичен подход и използваните методики са адекватни на поставените задачи и позволяват получаването на достоверна информация, която да послужи като основа за анализи и сравнения. Данните от изследванията са обработени вариационно-статистически чрез критерия на Стюдънт за определяне степента на достоверност на получените резултати.

5. Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретации и изводи

При проведеното от докторанта изследване върху антиоксидантна активност на пчелни продукти и влиянието им върху подвижността на Tu1 ретротранспозон в дрожди *S. cerevisiae*, са получени резултати и направени изводи в следните основни направления:

А) *Индуциращо влияние на канцерогенни вещества върху Tu1 елементи*: В това изследване, чрез количествен транспозиционен тест авторът установява, че честотата на Tu1 транспозициите в новоконструирания опитен щам *S. cerevisiae* нараства повече от 2 пъти в отговор на третирането с няколко канцерогена с различен механизъм на действие. В същото време, тя остава непроменена при третиране с неканцерогенни мутагени. Докторантът прави извода, че транспозиционният процес зависи от индуциране подвижността на Tu1 транспозона на опитния щам от канцерогените.

Б) *Доказване зависимостта между индуциран от канцерогени окислителен стрес и активиране на Tu1 транспозицията в тест-система дрожди*: За целта е изследван окислителният стрес и Tu1 ретротранспозицията, индуцирана от различни химични съединения: 6 канцерогена и 5 мутагена, които имат сходна химична структура с тях, но не са канцерогени. Чрез метод за количествено определяне на супероксиден анион (O_2^-) в живи клетки е доказано, че активните канцерогени повишават специфично около 5 пъти нивото на аниона, както и честотата на Tu1 транспозицията, за разлика от проканцерогенните генотоксини, които нямат този ефект. По-нататък докторантът изследва индуцирането на окислителен стрес от силни канцерогени (As, CrVI), условно канцерогенното олово и неканцерогенните CrIII и Zn. Според автора, канцерогените не само генерират в дрождевите клетки повишено ниво на реактивните кислородни видове, но и инициират Tu1 транспозицията. Прибавянето на лабораторния антиоксидант (N-ацетилцистеин) елиминира свободните радикали и намалява активирането на Tu1 елемента.

В) *Тест-система за количествено определяне на антиоксидантната активност на продукти с различен произход*: Разработването на тест за определяне на зависимостта между нивото на индуцирани от канцерогени РКВ и честотата на Tu1 транспозицията, е втората поставена пред докторанта задача. Той изследва влиянието на различни концентрации от няколко канцерогена върху количеството на окислителните радикали (супероксидния анион) в *S. cerevisiae* и установява правопрпорционална зависимост за Tu1 транспозицията. Това именно наблюдение лежи в основата на идеята за създаването на принципно нов тест за количествено определяне на антиоксидантната активност (по инхибиране честотата на Tu1 транспозицията). Тестът, който авторът нарича "Tu1антиРКВ", е оригинална разработка и до сега е използван само в лабораторията по Генетика на микроорганизмите към катедра Генетика в Биологическия факултет. Той се различава принципно от известните до сега клетъчни и *in vitro* прилагани тестове по това, че измерването на активността става не на база химична реакция, а на клетъчен процес, какъвто е промяната в Tu1 транспозицията. Това би позволило както да се определя антиоксидантната активност на продукти с различен произход, така и да се изучава молекулния механизъм на антиоксидантите в живите клетки. Не е пропуснато да се отбележат предимствата и недостатъците на новия тест. В края на този раздел от резултатите си, докторантът описва подробно протокола за количествена оценка на антиоксидантната активност на един клетъчен процес (Tu1 ретротранспозиция) с Tu1антиРКВ теста, проведен с три крайни концентрации на три канцерогена. За

приложимостта на теста при използването на други концентрации и съответно – канцерогени, той предлага подходяща формула за изчисляването на резултатите.

Г) *Определяне антиоксидантната активност на пчелни продукти:* Изследванията в този раздел са проведени с три пчелни продукта. Клетъчната суспензия от дрожди е третирана с увеличаващи се концентрации до 3 мкг/мл от прополис, 6 различни концентрации на пчелно млечице и 4 на пчелен мед. Прибавеният канцероген за генериране на РКВ е CrVI, а антиоксидантната активност, даваща 50% инхибиране на Tu1 транспозицията е определяна с Tu1антиРКВ теста спрямо калибровъчен стандарт N-ацетилцистеин, който е лабораторен антиоксидант на супероксидния анион. И в трите случая докторантът установява експоненциална зависимост между увеличаването концентрацията на пчелните продукти и преживяемостта на клетките и съответно намаляване честотата на Tu1 транспозицията. Сравняването на антиоксидантните активности на трите продукта показват, че най-активен е прополисът, следван от пчелното млечице и пчелният мед, за което докторантът дава логичното обяснение, че това се дължи на съдържащия се в прополиса фенетилов естер на кафеената киселина (CAPE). В следващите експерименти е използван метил метан сулфонат (MMS) като канцероген, генериращ РКВ в клетките на Tu1антиРКВ теста. Наблюденията показват пълно сходство с резултатите, получени при използване на CrVI, което от своя страна подсказва идентичност и на клетъчния механизъм, по който най-вероятно пчелните продукти неутрализират РКВ в теста. Липсата на пропорционалност в регистрираните зависимости между концентрация и активност, авторът демонстрира чрез представянето на получените резултати в логаритмична скала на ординатата, при което доказва отново експоненциалната им характеристика.

Д) *Молекулен механизъм на Tu1антиРКВ теста:* установената експоненциална зависимост между антиоксидантната активност, измервана чрез понижаването на Tu1 транспозицията и концентрацията на трите изследвани антиоксиданта, според докторанта се дължи на антиоксидантния потенциал на пчелните продукти, а не на активиране метаболизма на тестерните клетки. Това поставя въпроса за наличието на молекулен механизъм, с който тестът се отличава от досега използваните тестове за антиоксидантна активност. За изясняването на този механизъм са проведени експерименти за изследване ефекта на окислителният агент водороден пероксид (H_2O_2) върху мутанти (*rho-*) на *S. cerevisiae*. Принципната разлика между Tu1антиРКВ теста и останалите тестове е в начина за повишаване нивото на РКВ – чрез продуциране в опитните клетки или чрез прибавяне на H_2O_2 . Според автора, вътреклетъчните нива на РКВ в мутантните дрождеви клетки се увеличават пропорционално на концентрацията на прибавения водороден пероксид, който индуцира Tu1 транспозиция *de novo*, а не чрез генна конверсия или други повреди в ДНК. В Tu1антиРКВ теста РКВ се повишават ендогенно, докато в другите тестове нивата им се повишават екзогенно чрез прибавяне на H_2O_2 към клетъчните суспензии. Следователно, механизмите за неутрализиране на РКВ и активността на антиоксидантите са различни в зависимост от произхода на свободните радикали. Когато те са продуцирани вътреклетъчно, дори и в излишък, антиоксидантът ги неутрализира по-ефективно при експоненциална зависимост между активност и концентрация. При екзогенно генертиране (с прибавяне на реактив H_2O_2), неутрализирането им е по-слабо и зависимостта е пропорционална.

Известно е, че еукариотните организми разполагат с механизми за защита от високите нива на РКВ. В дрождевите клетки съществуват няколко супероксид дисмутази с различна клетъчна локализация и сходни, но допълващи се функции. Увеличената синтеза на тези предпазни ензими се активира от няколко транскрипционни фактора, между които най-важен е продукта на *YAP1* гена. Той се свързва с промоторите най-малко на 18 гена, чиито генни продукти участват в обезвреждането на РКВ. В дрожди *S. cerevisiae* с разрушен *YAP1* ген се натрупват големи количества ендогенни РКВ поради неефективната им защитна система, но

антиоксидантът прополис ги неутрализира по-ефективно при експоненциална зависимост между неговата концентрация и активност.

Докторантът е представил основните си резултати взаимосвързано. Целият раздел създава впечатление за логически добре замислено изследване. Получени са достатъчно доказателства в полза на изходната хипотеза. Във всеки подраздел резултатите са придружени от коментар, от който личи умението на докторанта да анализира и интерпретира данните, да проявява критичен подход и да поставя нови въпроси, което е ценно за всяка една научна разработка. В това отношение трудът на Мартин Димитров е значим и има перспективи за продължение, за да даде отговор на нововъзникналите въпроси и проблеми.

В дискуссионната част е направено задълбочено обсъждане на получените резултати в сравнение с известните от литературата данни. Финалната част е посветена на възможностите за приложение и предимствата на Ту1антиРКВ теста в *in vitro* условия за установяване ефекта и избора на оптимален антиоксидантен продукт.

Изводите (6 на брой) съответстват на поставените задачи, направени са логично и следват от получените в настоящото изследване резултати.

Дисертацията е написана в добър научен стил. Спецификата на проблематиката изисква използването на голям брой термини, като някои от тях са със съответните абривиатури, за които е приложен списък.

6. Критични бележки към дисертационния труд

6.1. Бележки по раздела "Литературен обзор"

Считам, че текстовете на фигурите би трябвало да са на български език, особено там където това е възможно (фигури 6, 7 и 8). Следва да се прецизират и някои изрази, като например "гасене" на свободните радикали, по-правилно би било да се каже "обезвреждане".

6.2. Бележки по раздела "Материал и методи"

Считам, че не е удачно избрано мястото в този раздел на генетичната номенклатура на хромозомните гени при дрожди. Не става ясно от таблица 4 какъв е източникът на използваните щамове дрожди. Липсва описание на метода за количествено определяне на супероксиден анион в живи клетки. Методът за определяне броя на преживелите клетки не може да се класифицира като генетичен.

6.3. Бележки по раздела "Резултати"

Считам, че при формулирането на т.4.3 трябва да отпадне последната част "...на продукти от различен произход", тъй като в раздела е отразено създаването на принципно новия тест за определяне на антиоксидантна активност, а останалото се разглежда в следващата точка 4.4. На стр. 88 изразът "поникване" на колонии трябва да се замени с по-правилното "прорастване". На няколко пъти в работата е използван изразът "Крива, подсказваща експоненциална зависимост", за който би трябвало да се намери по-подходящо определение. Заглавието на т.4.6, 4.8 и 4.8.1. звучи като констатация и би било добре да се прецизира.

6.4. Бележки по раздела "Изводи"

Като цяло изводите са добре изведени от получените резултати. По мое мнение, не би трябвало тук да се отбелязват приноси, какъвто е случая с част от извод 2, тъй като те са формулирани от докторанта в отделна глава. От незначителна редакция се нуждаят изводите 3, 4 и 6.

7. Основни научни приноси

Подкрепям справката на докторанта за приносите в дисертационния труд.

7.1. с фундаментален характер:

Принос **1.** относно установената правопрпорционална зависимост между активиране подвижността на Ту1 транспозон в дрожди *S. cerevisiae* и нивото на РКВ, синтезирани в клетките.

7.2 с научно- приложен характер:

Принос **2.** касаещ създаването на принципно нов тест за определяне на биологичната активност на антиоксиданти, наречен Ту1антиРКВ тест, който е оригинален и приложим за продукти с различен произход.

Авторефератът е с обем 46 страници и е структуриран отлично, бих казала дори малко нетрадиционно. Той отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд и отговаря на изискванията.

Част от резултатите убедително са представени в 2 научни публикации - една в международно списание с висок импакт фактор (= 4.049), в която докторантът е първи автор и една в българско списание, в която той е втори автор. За отбелязване е съавторството му в една книга и един патент, както и участието му с 2 доклада, в които е първи автор и 3 постера в научни форуми, проведени в България и чужбина.

Заключение:

Представеният дисертационен труд на Мартин Димитров е добре проведено научно изследване, посветено на една важна област в биологичната наука - зависимостта на канцероген-индуцираната Ту1 ретротранспозиция от нивото на РКВ. Формулираната работна хипотеза е осигурена с адекватен комплекс от методи и е доказана с резултатите от изследването. Мобилността на Ту1 транспозона и нивата на супероксидните аниони са изучени след третиране с различни генотоксини. Големият интерес към ролята на свободните радикали в патогенезата на различни заболявания при човека и ползата от консумация на храни с антиоксидантни свойства води до необходимостта от създаване на методи за измерване на антиоксидантната активност *in vivo* и *in vitro*. Работата има сериозен принос в областта на генетиката, от гледна точка на създадения принципно нов метод за определяне на тази активност чрез изследване на клетъчен процес с т.н. Ту1антиРКВ тест, който приближава ефекта на антиоксидантите до условия *in vivo*, отчитайки физиологичния ефект на РКВ в живите клетки.

Докторантът има водеща роля и лично творческо участие в научните разработки. Той показва задълбочени познания по специалността, отлична методична и биологична подготовка. Тълкуването на резултатите свидетелства за аналитично и творческо мислене и цялостната му дисертационна работа показва, че той е изграден научен работник.

На база изложените в рецензията положителни качества на дисертационния труд, обемът на извършената работа, отличното оформление и стила на написване, както и съответствието с нормативните изисквания, препоръчвам на почитаемите членове на научното жури да присъдят на Мартин Димитров Димитров образовалната и научна степен "доктор" по научната специалност "Генетика", 4.3.Биологични науки.

25.03.2013 г.
София

Рецензент:
(доц. д-р Благовеста Гочева)